

A REFORMÁTUS HAGYOMÁNYOK, MINT A TÁRSADALMI IDENTITÁS KIFEJEZŐESZKÖZEI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

BEVEZETÉS

Megfigyelhető, hogy az utóbbi évtizedekben egyre többször rendeznek meg konferenciákat, amelyeknek témája a református, vagy esetleg tágabb értelemben vett protestáns identitás.¹ E konferenciák téma felvetése és lefolyása arra enged következtetni, hogy egyre fontosabb, hogy megfoghatóvá tegyék, vagy újrafogalmazzák a református önazonosság alapjait, amelyek manapság mintha egy kicsit elmosódtak volna. Mint ha szükség lenne arra, hogy újra és újra megfogalmazzák mi is tulajdonképpen a létjogosultsága a református egyházaknak a mai világban.

Ezt az önazonosságot kétféle is meg kell fogalmazni. Egyrészt meg kell határozni az ökumenikus milióban, másrészt szükséges meghatározni a református családon belül is, hiszen egyre kevésbé megfogható az a közös karakter, ami a reformátust reformátussá teszi.

Más felekezetekkel szemben is ez a határozott karakter hiányzik, hiszen egyre többször hangzik el az a vád, hogy tulajdonképp az egész protestantizmus léte kérdésessé vált az által, hogy a római katolikus egyház a II. Vatikáni Zsinattal válaszolt a lutheri és kálvini felvetések legtöbbszörére. Ezért is érdemes talán ma inkább a keresztény identitást hangsúlyozni, mint a protestánst, ahogyan azt egyébként Luther és Kálvin is tette.²

Magyarországon ez a jelenség még talán kevésbé érezhető és csak elméleti szinten jelenik meg, de a nyugati egyházakban lezajlott változásokat látva feltételezhető, hogy hasonlóképp merülnek fel az identitás kérdései hazánkban is.

Annak ellenére, hogy mindez nagyon logikusnak tűnik, lehetséges, hogy Magyarországon mégsem haladunk automatikusan ebbe az irányba. Ennek pedig az lehet az oka, hogy más nyugati országokkal szemben Magyarországon és a határon túl élő magyarság között egészen más a református identitás társadalmi beágyazódása. A legtöbb esetben olyan szoros a nemzetiség és a vallás közötti összefonódás, hogy bátran

1 A teljesség igénye nélkül: *Reshaping Protestantism in a global context*, Kampen, 2004. szeptember 1–4., ISSRC Conference, Princeton, 2006. július 9–12, *Reforming the Church Today*, 2009. január 16–17. etc.

2 George W. Stroup, *Reformed Identity in an Ecumenical World*. In Wallace M. Alston Jr. és Michael Welker szerk. *Reformed Theology – Identity and Ecumenicity* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003) 257.

megerősíthetjük azt a közismert tényt, hogy a reformátusság tipikusan a magyarsághoz fűződő felekezeti.

Ennek a dolgozatnak nem témája e szoros összefonódás történeti, vagy szociológiai vizsgálata. A vizsgálódás elsődleges hangsúlya azokra a tipikus, református egyházi élethez kötődő jelenségekre fog esni, amelyek valamilyen módon kifejező erővel bírnak a társadalmi életben is, és amelyek ilyen módon megtartó erőkké válhattak akár szocialista berendezkedés alatt, akár a kisebbségi lét körülményei között.

Ehhez azonban mindenekelőtt sorba kell szedni azokat a legfontosabb sajátosságokat, amelyek a református közösségeket meghatározzák, és amelyek világszerte megkülönböztetik a kálvini gyökerre visszavezethető egyházakat más protestáns felekezetektől. Ezzel az elméleti bevezetővel egyúttal azoknak a témáknak a körképe is felvázolásra kerül, amelyekről a jelenkori református egyházak között élénk diskurzus folyik.

Ezt a szakaszt követően a felvetett jelenségek kontextuson belüli elhelyezése következik és annak vizsgálata, hogy az egyes teológiai, valamint egyházi élethez kötődő jellegzetességek miként jelentek, illetve jelennek meg a református magyarság életében határon innen és határon túl, de már mint hagyományok, mint szokások.

A harmadik, utolsó fejezetben a vizsgált jellegzetességek lehetséges megmaradásának, illetve megújulásának kérdései kerülnek tárgyalásra. E szakasz legfontosabb feladata, hogy választ találjon a kiinduló kérdésre: van-e és lehet-e a jövőben szükség egy karakterisztikus és más világnézettől határozottan elkülöníthető református élet-szemléletre. Másképpen megfogalmazva vajon a leírható hagyományok ténylegesen is hordozzák-e azt a tartalmat, amelyek eredetileg a református lelkiség kincsei voltak.

1. A REFORMÁTUS IDENTITÁS LEGFONTOSABB ÉPÍTŐKÖVEI – A TÉMA ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE

Wallace M. Alston, Jr. és Michael Welker szerkesztésében 2003-ban napvilágot látott *Reformed Theology – Identity and Ecumenicity* című könyve talán az utóbbi években kiadott kötetek közül a legátfogóbb módon tárgyalja a református identitás kérdéseit. A bevezető tanulmány a mai kor öt kihívására válaszolva vázolja fel a református értékrend öt legfontosabb elemét és annak jellegzetes interpretációját.

A kihívások a következők: 1) Posztmodernizmus: az igazság és az értékek viszonylagossá tétele és elmosása. 2) Vallási pluralizmus. 3) New Age mozgalom: új pogányság, asztrológia és reinkarnáció. 4) Technikai szekularizáció és melléktermékei. 5) Cyberkultúra.³

Az öt kihívásra Yung Han Kim a következő református értékeket sorolja fel: 1) *Sola Scriptura*: Isten Igéjének feltétlen tekintélye, 2) *Solus Christus*: Krisztus egyedülálló volta,

³ Yung Han Kim, *The Identity of Reformed Theology in the Twenty-First Century* In Alston Jr. és Welker szerk. *Reformed Theology* 3.

3) Az ember Istenképősége, de egyúttal teljes romlottsága, 4) A jellegzetes református spiritualitás, 5) Krisztus kultúrát formáló ereje.⁴

Természetesen vitatni lehet, hogy ezek mennyire speciálisan református értékek, vagy mennyire lehet őket inkább egyetemes protestáns gondolatoknak tekinteni, illetve az is kérdéses lehet, hogy valóban ez az öt fejezi ki legjobban a református identitást. E bizonytalanságok ellenére egyértelműen követhető *Yun Han Kim* érvelése, amikor e kérdések jellegzetes református értelmezését emeli ki.

Mindenképp fontos azonban legalább említés szintjén ide tenni a két másik „*sola*”-t (*Sola Gratia* ill. *Sola Fide*) és kihangsúlyozni annak fontosságát, hogy a reformátusság sosem feledkezhet el a kegyelemből, hit által elvének fontosságáról. Ugyanígy kiegészíthető lenne ez a felsorolás olyan jellegzetes református „külsőségekkel”, mint a zsinat-presbiteri elv, vagy a lelkeszi szolgálat megközelítése.

A dolgozat további részében *Yun Han Kim* által kiemelt öt specialitás lesz a vizsgálódás alapköve a gyakorlati példákat illetően is, de előkerülnek még egyéb jellegzetességek is, amelyek hagyományosan reformátusnak mondhatók.

1.1 *Sola Scriptura: Isten Igéjének rehabilitálása és tekintélye*

Amíg egykor „az egyedül a Szentírás” elve a hamis tanításokkal és a túlhangsúlyozott hagyományokkalszembenihatórozottkiállástjelentette, addigmaaposztmodernizmussal szemben jelent határozott szembehelyezkedést, amely etikai és morális relativizmust hirdet és ezzel lerombolja a hagyományos értékrendet.

A *Sola Scriptura* ma sem jelent mást, mint egykor. A bibliai hermenutikának folyamatosan Isten élő szavára kell hallgatnia, amely a bibliai szövegen keresztül hat. Ez azt jelenti, hogy ma sem kritikusan kell a Szentíráshoz közelíteni, hanem ezzel szemben inkább alkalmazkodni kell ahhoz, amit az Írás mond. Ez természetesen jelentheti a szöveg egymástól különböző interpretációját, de nem jelentheti Isten Igéje tekintélyének kétségbevonását.⁵

Amitől a protestáns családon belül a *Sola Scriptura* elve speciálisan református tartalommal tud feltöltődni az egyértelműen a teljességre törekvésben fogható meg. A római katolikus, vagy keleti keresztény gondolkodásban egyértelműen látszik, de akár Luthernél is tetten érhető, hogy a teológia tekintélye bizonyos üzeneteket a többi fölé emel és ezzel gyakorlatilag megtestesíti azt a magatartást, amivel az egyház uralkodni kíván a kánon felett. Ugyan akkor a református tradíció egyértelmű állásfoglalást tesz az mellett, hogy a Biblia egymás mellett álló hitvallások egészének fogható fel. Isten igéje nem a gondolatok közötti öncélú válogatásban jelenik meg, hanem abban a sokszínűségben, amit az igék összessége hordoz. A Biblia tanúbizonyossága számtalan hitvallás keverékéből tevődik össze. Így tud a Szentírás tekintélye felül állni az egyház hatalmán.⁶

4 im. 8.

5 im. 8–10.

6 Eberhard Busch, *Reformed Strength in Its Denominational Weakness*. In Alston Jr. és Welker szerk.

Természetesen sohasem állította egy református hittudós sem és ma sem képviselhető az a nézet, hogy a teológiai reflexió egyetlen talaja csakis a Biblia lehet, de azt a többletet mindenképp elkönnyelheti a református teológia, hogy a folyamatos reformációval az egyház mindig visszatérhet és vissza is tér a Szentírás világosságához. A Biblia egy olyan szemüveget ad a világban tájokozódó ember számára, amellyel mindig érzékelheti az élő Isten folyamatosan működő munkáját.⁷

A modern időszakban a Biblia a ráció által alkotott gátak közé került, ma pedig más módon lehet beszorítani üzenetét. Ami azonban a posztmodern megközelítés javára írható az az, hogy utat nyitott a lelki szempontok alapján vett értelmezésnek. Ezzel pedig újra megnyílt az út a Szentírás eredeti céljának felismeréséhez.⁸

Bár a reformáció nagyon sok értelemben kifejezetten tanító jelleggel használta a Bibliát és ezzel gyakorlatilag előkészítette annak szubjektív értelmezését, mégis nagyon sok református lelkeségi irányzat kifejlődésének is erőt adott a Biblia. Ezek középpontjában is az a gondolat állt, hogy nem irányíthatja más az ember mindennapi életét, mint kizárólag a Szentírás világossága.

1.2 *Solus Christus: Krisztus egyedülálló volta*

Az „Egyedül Krisztus” tanításának két nagyon hangsúlyos iránya van, amely Krisztus kettős természetéhez köthető. Isteni mivolta arra nézve ad számunkra eligazítást, hogy mi Jézus és a kereszténység szerepe a vallások között, míg emberi mivolta segít megérteni saját emberségünket, illetve küldetésünket.

A református tradíció – több-kevesebb határozottsággal – mindig megvallotta, hogy a Názáreti Jézus, Isten egyedülálló inkarnációja. Az ő szűztől való szülöttsége, messiási élete, erővel teljes missziója, szenvedése és halála, feltámadása a halálból, valamint mennybemenetele bizonyítja, hogy ő nem csak egy egyszerű vallási vezető, aki embernek született, de Isten Fia, aki testté lett. Ő az Isten, aki megjelent térben és időben, aki az egyetlen közvetítő Isten és az emberek között.

Az Ő testet öltése teljességgel egyedülálló. Ez az esemény, ahogyan *Cullmann* írja az újszövetségi kifejezést magyarázva: „*Ephapax*”, azaz egyszer és mindenkorra történt meg, nem olyan, mint a hindu istenek számtalan testet öltése. Ugyanakkor Jézus tevékenysége nem hasonlítható a nagy vallási vezetők, mint Mohamed, vagy történelmi alakok Nagy Sándor, Napóleon, stb. tetteihez sem, hiszen ő nem egyszerűen földi tetteket hajtott végre.⁹

Másodsorban a református teológia határozottan állítja, hogy Krisztus, Isten végleges üdvözítő kijelentése. Az ő jelenléte által Isten más vallásokban is működik, bár más vallások hívei nem tudnak Istenről, vagy elutasítják őt (Rm 1,19–20). Isten valamilyen

Reformed Theology, 65.

⁷ William Stacy Johnson, *Theology and Church's Mission: Catholic, Orthodox, Evangelical, and Reformed*. In Alston Jr. és Welker szerk. *Reformed Theology*, 79.

⁸ im. 80.

⁹ Yung Han Kim, 2003. 10.

titokzatos módon engedi, hogy létezzenek más vallások és meggyőzések a földön, bár sem a Biblia, sem pedig az ennek alapján működő református teológia nem enged abból a kijelentésből, amit Péter mond, hogy egyszer minden térd meghajol majd a feltámadt Jézus előtt és mindenki meg fogja vallani, hogy ő a megváltó (ApCsel 10,36).¹⁰

Annak a ténynek, hogy Isten emberré lett nem kizárólagosan az az üzenete, hogy Jézus innentől kezdve megkérdőjelezhetetlen tekintély, hanem az ereje abban rejlik, hogy Isten kiüresítve magát szolgálai formát vett fel. A keresztény hitvallásban Isten nem csak egyszerűen képes szeretni „a másikat”, de arra is képes, hogy „a másikká” legyen. Ezt csak a testet öltés nyomán képes megtenni. Ennek következetes szem előtt tartása arra figyelmezteti a reformátust, hogy ő maga is így tegyen, azaz legyen a másik – az elhagyott, a kitaszított – helyén.

Ez a tanítás nem volt feltétlenül mindig a református tanítás sajátja, hiszen *Bullinger* és *Kálvin* például automatikusan és magyarázat nélkül vette át *Alexandriai Cirill* tanítását, amelyet *Nesztóriusszal* szemben fogalmazott meg. Ennek nyomán a református tradíció is folytatójává lett a nícea-konstantinápolyi hagyománynak, amely éles különbséget tett a Jézusban egyesülő Teremtő és teremtmény között, amellyel azonban tagadójává lett például annak, hogy Isten képes együtt szenvedni a világgal. E gondolat felülvizsgálata azonban egy Holokauszt utáni világban feltétlenül fontos lenne.¹¹

1.3 Istenképesség és teljes romlottság

A református tradíció úgy tekint az emberre, mint teremtményre, aki Isten képmásaként létezik. Véges lény, aki csak Isten erőterében képes létezni. A református teológia nem beszél „ember-Istenről”, azaz arról az ortodoxia, illetve kisebb mértékben a római katolicizmus által is leírt lehetőségéről, hogy az ember „megistenüljön”, hanem az „Isten-emberről”, Jézus Krisztusról tesz tanúbizonyságot. Az emberi természet teljesen megromlott és semmit nem képes tenni az egyetlen közbenjáró Jézus Krisztus ereje nélkül. Istenképességét egyedül kegyelemből (*sola gratia*) nyerheti vissza, amelynek ajándékai egyedül a hit által (*sola fide*) épülnek be a megszentelődés útját járó ember életébe.¹²

A református tradícióban mind *Zwingli*, mind pedig *Kálvin* határozottan tanít az eredendő bűnről. A zwingliánus tradíció azonban jóval több finom különbséget tesz a bűnök között, mint a kálvini. *Zwingli* – követve *Ágoston* tanítását – úgy tartja, hogy létezik eredendő bűn és ugyanakkor beszélhetünk külön aktuális bűnről is. A gyermekeket például – véleménye szerint – csak az első sújtja, mert aktuálisan a gyermekek még nem tudnak vétkezni. *Kálvin* ezzel szemben világosan kimondja, hogy Ádám és Éva bűnében az ember elveszítette istenképességét és bűnös lett, amely bűnét továbbadja az utána következő generációnak is. Mindezek felett az egyes ember személyesen felelős a saját bűneiért is.¹³

10 im. 11.

11 William Stacy Johnson, 2003. 79.

12 Yung Han Kim, 2003. 11.

13 Karl-Heinz zur Mühlen, 'Sin' In Hans J. Hillerbrand főszerk. *The Oxford Encyclopedia of the*

Ami a protestáns, istenképüsről és bűnről alkotott teológiát jellegzetesen reformátussá teszi az a kettős predestináció gondolata. A témát jellegzetesen *Kálvinhoz* szokták kötni, pedig a gondolat nem tőle származik és a részletes kifejtését sem ő végezte el, hanem a református ortodoxia. Ez utóbbi tette jellegzetes református karakterré és emelte ki olyan oldalait, amiktől ez a tisztán teológiai okfejtés ténylegesen is kálvinista hagyománnyá tudott válni.

A kettős, tehát részben üdvösségre, részben kárhozatra rendelés gondolata komoly társadalmi következményekkel járt, amelynek rendszerét *Max Weber* német szociológus dolgozta ki. Ennek – dolgotunkat érintő – lényege, hogy azok, akik az üdvösség biztos tudatában éltek életüket, azok társadalmi, gazdasági tevékenységükben is jóval potensebbek. Ez nem jelenti az ő büntelenségüket, de jelenti azt, hogy „istenképüségüket” a krisztusi kegyelem ajándékaként visszakapták. Itt látható tisztán az, hogy a predestináció gondolata miért is szerepel jogosan *Kálvin* kegyelemtanában.¹⁴

Mindez azonban a XVII. századi kálvinizmusban egyértelműen egy exkluzícionista gondolattá vált, mert a Krisztus kegyelméről szóló tan automatikusan folyt át a kiválasztásról szóló dogmába. Ez által az egyház univerzális, katolikus kiválasztásáról a hangsúly átkerült egy jóval szűkebb kategóriára, amely lényegében a buzgó, református tanokat követő gyülekezeti tagokkal egyezett meg. Mindez mind a kegyelemtant, mind a kiválasztásról szóló tant jellegzetesen emberközpontú problémává tette, ahol az volt a fő kérdés, hogy mi történik „mivelünk”. Ezért nagyon fontos *Karl Barth* krisztocentrikus kegyelem és kiválasztástana, hiszen így a hangsúly visszakerült oda, ahol tulajdonképp a reformátorok maguk is látták.¹⁵

1.4 A jellegzetes református spiritualitás

Az előző fejezetben említett társadalmi és gazdasági élethez való hozzáállás is kifejez egy jellegzetes református lelkiséget, amely a mindennapokban nyilvánul meg. Azonban mindehhez hozzájárul egy egyházi speciális egyházi kegyesség is, amely sok tekintetben egyedülivé tette a református egyházakat egészen a XXI. századig. Ez bár nagyon sok tekintetben alkalmazkodott a felvilágosodás és a szekularizáció körülményeihez, mégis meg tudott maradni egy olyan jellegzetes lelkiségnek, amely képes volt ellenállni a valósi kiüresedés kísértésének.

A jellegzetes református spiritualitás alapja a megigazulásba és megszentelődésbe vetett kettős remény. Maga *Kálvin* is nagyon komolyan foglalkozott a megszentelődés kérdésével és ebben rendkívül erős hangsúlyt helyezett a Szentlélek szerepére. Később is több, egymástól különböző, református háttérrel rendelkező teológusok és közösségek erősítették meg a Lélek munkájára figyelés fontosságát, pl. *Jonathan Edwards* az 1735 és 1740 közötti Nagy Ébredés során.

A. *Kuyper*, B. B. *Warfield*, A. A. *Hoekma*, J. D. G. *Dunn* és még sok más református

Reformation vol. 4. (New York – Oxford: Oxford University Press, 1996) 62–63.

14 Allister. F. McGrath, *Bevezetés a keresztyén teológiába* (Budapest: Osiris, 1995) 348.

15 William Stacy Johnson, 2003. 69–70.

teológus azonban arról beszél főként a klasszikus református ortodoxia irodalma alapján, hogy a karizmák, a Szentlélek ajándékainak kora lejárt. Tekintettel a számos egyháztörténeti példára és különösen is arra, hogy napjainkban református egyházainkban mindenfelé terjednek a különböző karizmatikus jellegzetességek, felül kell bírálni azt a nézetet, miszerint a Lélek többé nem ad ajándékokat. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy el kell fogadni a pünkösdizmus tanelveit, de semmiképp sem lehet megtenni, hogy ne vegyünk tudomást a Lélek adta jelenségekről.

A pünkösdizmus azt vallja pl., hogy az újjászületés után a „Szentlélek Keresztség” egy második tapasztalat. Ezzel szemben a klasszikus reformátor álláspont az hogy, a Szentléleknek kettős a munkája: megigazítás és megszentelés. Ha ez nem kap kellően erős hangsúlyt, akkor nem csak az a veszély fenyeget, hogy túl nagy teret kaphatnak a karizmatikus mozgalom olyan jellegzetességei, amelyek esetleg nem biblikusak, hanem elvész a református lelkiség egyik legfontosabb építőköve is.¹⁶

Amikor a jellegzetes református lelkiségről beszélünk újra fel kell vetni azt, ami a Szentírás kérdésénél előkerült, tudniillik, hogy a református hagyományok a közös elemek ellenére nagyon sokszínűek. Ahogyan ma jelentős különbség van egy afrikai, egy koreai, vagy egy észak amerikai református között, úgy ezt a különbözőséget – talán nem ennyire kulturális értelemben – de tetten lehet érni a reformátusság történetében is. Ahogyan beszélhetünk *Kálvin* és *Béza* teológiai rendszeréről, úgy oda kell helyezni mellé *Zwingli* és *Lasco*, *Erasmus* humanizmusa által befolyásolt dogmatikáját is. *Kálvin* támadta *Bullinger* és *Zwingli* tisztán szimbolikus úrvacsora értelmezését, *Gomarus* és a Dordrecht-i Zsinat elítélte *Arminius* tanítását, de ők mégis mindannyian ugyan ahhoz a sokszínűségében egységes református tradícióhoz kötődtek.

Ma azonban nagy kérdés, hogy meg tudnánk-e írni egy közös, református hitvallást, vagy meg tudnánk-e egyezni, akár csak olyan címszavakban, mint a Dordrecht-i Zsinat TULIP-ja.¹⁷ E gondolatok, vagy más klasszikusan reformátusnak tulajdonított nézetek (pl. predestináció) sem jelennek meg minden hitvallásban, vagy ha igen, akkor sem hangsúlyosan.

Mégis lehetséges, hogy ma is létrejöjjön egy sokszínű, de mégis – a történelmi példákhoz hasonló pluralitást hordozó – egységes református lelkiség, ahol minden habitusú ember megtalálja a maga kegyességéhez illő válaszát. Ez az egység azután képes lesz arra, hogy ellenálljon egy olyan erőnek, amely kiüresíteni akarja a Krisztushoz kötődő gondolkodást. Így alakulhat ki egy jellegzetes XXI. századi református spiritualitás.¹⁸

Ebben az identitásban a legfőbb karaktereknek nem a református hagyományokhoz való ragaszkodásban, nem a hitvallások untalan ismétlésében, de még csak nem is *Kálvin* kritikátlan elfogadásában kell megjelennie, hanem az egyháznak *ecclesia reformata*

16 Yung Han Kim, 2003. 12–13.

17 Ahol a kezdőbetűk a következő dogmatikai kitételekre utalnak: teljes romlottság, feltétel nélküli kiválasztás, korlátozott jóvátétel, ellenállhatatlan kegyelem, a szentek állhatatossága.

18 Jan Rohls, *Reformed Theology – Past and Future*. In Alston Jr. és Welker szerk. *Reformed Theology* 39.

semper reformanda secundum verbum Dei elvének megfelelően, mindig és mindenütt az Isten igéjének fényében, az Ige mértékére kell visszaformálódnia.¹⁹

1.5 Krisztus kultúraformáló ereje a református gondolkodásban

A cyber (virtuális) egyház kísértésével szemben a református gondolkodásnak mindig meg kell erősítse azt a tapasztalatát, hogy Krisztus kegyelme mindig helyhez, kultúrához kötöten és kontextuálisan áradt ki.

E gondolatnak két sarkalatos megjelenési formája a református gondolkodásban az egyházi szervezetről és az államberendezkedésről vallott nézetekben, valamint a világról alkotott koncepcióban fogható meg.

Kálvin az egyházi és állami rendben is Isten ajándékát látta, amelyek azért léteznek, hogy élhetőbbé tegyék a világot. Ebből következően mindkettő szolgálatra van rendelve és minden működhet a maga rendje szerint egészen addig, míg a struktúra megakadályozná az evangélium hirdetését. E szervezetek révén tehát gyakorlatilag Krisztus akarat érvényesül a társadalomban anélkül azonban, hogy maga a társadalom formálhatná Krisztus akaratát.

E szempont továbbgondolása alapján azonban – és ez történt a *Kuyper* féle neo-kálvinista államszemléletben – az egyháztag nemcsak egyszerűen létezik az Isten által felkínált keretek között, de egyúttal formálója, alkotója is a kultúrának. A református ember ez által arra van hivatva, hogy jobbá tegye a világot. Az ember azért létezik, hogy Isten segítségével ugyan, de véghezvigyen valamit. Ez jóval több, mint amit *Kálvin* állít, de ez a nézet mégiscsak következik a reformátor álláspontjából.²⁰

Ugyanez igaz az egyházra is. *Kálvin* az egyházzal szemben a következő cím alatt vezeti be: *De externis mediis vel adminiculis, quibus Deus in Christi societatem nos invitat, et in ea retinet.*²¹ E cím és a kifejtett tartalom is egyértelműen arra utal, hogy *Kálvin* az egyházra is úgy tekintett, mint egy külsődleges segítőeszközre. Természetesen ennek a „külsődleges segédeszköznek” csak úgy van értelme, hogy Krisztussal is fenntartja a közösséget, ezáltal nem csak pusztán a kultúra része, de Krisztus erejével a kultúra alakítója is. Ez ugyan így igaz az egyház szolgálataira is.²²

A református gondolkodás az államról és egyházzal szemben alkotott gondolatokkal párhuzamosan filozófiai értelemben vett világnézetében is meglehetősen világos véleményt fogalmazott meg. Elutasította például az anabaptisták nézetét, kik Isten Királyságát itt a földön akarták megalkotni. A kálvinisták elutasították ezt a nézetet és azt mondták: ez nem egy ideális világ, hanem Ádám óta bűnnel szennyezett. Ez a világ egy konkrét hely és nem egy elvont fogalom, itt a politika, a történelem eseményei uralkodnak, igaz

¹⁹ William Stacy Johnson, 65.

²⁰ A. van den Beek, *Calvinism as an Ascetic Movement*. In Alston Jr. és Welker szerk. *Reformed Theology* 215–216.

²¹ Azokról a külső gyámolító eszközökről, melyekkel Isten minket Krisztus társaságába hív és abban megtart. (Ceglédi Sándor fordítása)

²² Eduardus van der Borgh, *Theology of Ministry* (Leiden-Boston: Brill, 2007) 38–39.

Isten részesedni akar ebben a realitásban. Azaz a református gondolkodás mindig is elutasította az idealizmust, amely Istent a kultúra részének akarta tekinteni. De nem feledkezett meg arról, hogy Krisztus mégiscsak formálni tudja a kultúrát az övéi által.²³

2. A REFORMÁTUS IDENTITÁS MEGJELENÉSI FORMÁI A KÁRPÁT-MEDENCÉ- BEN MA – A TÉMA GYAKORLATI MEGKÖZELÍTÉSE

2.1 A biblikus lelkiség szerepe a reformátusság istentiszteleti és mindennapi életében

Köztudott, hogy a Károli-féle bibliafordítás teremtette meg a magyar irodalmi nyelvet, amint más európai népek is ebben a korban a Biblia anyanyelvi fordításán keresztül indulhattak el az egységes nyelvi-irodalmi fejlődés útján.²⁴

A Biblia tanulmányozásának elsőrendű helyévé a templom vált és az istentiszteleti rendek is ennek nyomán szerveződtek. A reformációt követő évtizedekben a protestánsok igen sokat foglalkoztak liturgiai kérdésekkel és számos *agendát* alkottak, de ezekben egyre kevesebb és kevesebb hely jutott azoknak a liturgiai elemeknek, amelyek nem a Szentírás megértését szolgálták.

A magyar református biblikus lelkiség része a gyülekezeti éneklés is. Mivel a hit igazságai, tanításai szintén megfogalmazódnak az énekekben, ezért a magyar reformátorok is nagy jelentőséget tulajdonítottak a zenének. Sok magyar prédikátor egyben énekes szerző is volt és a XVI. századi református énekköltészet nagy szerepet játszott a reformáció tanításának elterjesztésében.

A 17. század elejéig a protestáns graduálokban megtalálhatók a később katolikusnak számító darabok, például himnuszok, litániák, lamentációk, prózák stb. A reformátusok a 17. század közepén hagyták el az énekes-párbeszédos liturgiát. A forma utolsó tekintélyes képviselőjének, Geleji Katona István erdélyi református püspöknek *Öreg graduálja* (1636) már nem tudott népszerűvé válni a prédikációból és közös éneklésből álló puritán istentisztelettel szemben. A változás azonban szegényítően hatott az egész liturgiára, amit az ellenreformáció korszakának rendezetlen viszonyai még tovább csonkítottak és halványítottak.²⁵

A nemzeti nyelvű Biblia és a talaján kialakult istentiszteleti kultúra Magyarországon is lehetővé tette azt, amit általában a protestáns kegyesség két nagy erényének szoktak említeni, ahogyan ezt *Medgyesi Pál* is megfogalmazta a *Praxis Pietatis* című művében. E szerint a keresztény életnek két célja van: a.) Az ismeretben való növekedés. b.) Az Istendicsőítő életvitel gyakorlása.

Az ismeretben való növekedésen két dolgot érthetünk. Az első az Isten megismerését

23 A. van den Beek, 2003. 218.

24 Harmati Béla, „Protestantizmus és nemzeti azonosságtudat,” *Theológiai Szemle* XL. évf. 1. szám (1997/1) 39.

25 Kósa László, *Protestáns egyházas szokások és magatartásformák* In Paládi-Kovács Attila főszerk. *Magyar néprajz* VII. kötet (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990) 467.

és az ember igazi állapotának megismerését jelenti, amelynek egyetlen forrása a Biblia. Ez a kegyesség a magyar reformátusság esetében valóban bibliacentrikus kereszténység volt, amelynek naponkénti olvasása házanként természetes gyakorlattá vált. A Biblia megértését számtalan segédkönyv, káté segítette. Ezeket a könyveket a család-fők naponta felolvasták a háznép, a gyerekek és a cselédek előtt. Így az egyetemes papság reformátori tanítása ebben a kegyességben a családapák, a házigazdák révén valósult meg.²⁶

Az ismeretekben való növekedés közvetve és bizonyos szempontból közvetlenül is kihatott a tudományok fejlődésére is. Azzal, hogy a *Sola Fide* és a *Sola Scriptura* elveinek megfelelően mindenkinek magának kell eljutnia az igazság ismeretére, törvényszerűen sugallták, hogy mindenkinek törekedni kell a Szentírás rendszeres olvasására. Ezért tehát a reformációnak lényegi, létszükségleti és hitelvi kérdése az olvasás ismeretére, az alapműveltség elemeire való eljutás. Ehhez pedig elemi iskolákra, az ott oktató tanároknak pedig felsőbb fokú iskolákra volt szüksége. Így növelte az evangéliumi életre való törekvés a művelődés egészét.

Ennek magyarországi elterjedésére legjobb bizonyíték a tény, hogy a XVI. században Magyarországon működő 168 latin iskola közül 134 protestáns kézben volt. Az elemi iskolák mellett a XVI. század második felében megjelentek a kollégiumok is, így biztosítva a továbbképzést.²⁷

Ennek a kegyességnek a másik fontos elemét az imádság jelentette, amelyet egyéni- és közösségben is gyakorolták. Ezt az a gazdag imádság-irodalom is tükrözi, aminek kései példája *Szicszai György, Keresztyéni tanítások és imádságok* (1786) című könyve, amely jól mutatja, hogy a református kegyesség az élet minden területére kihatott.

Az ismeretekben való növekedés és az imádság színterei – ahogyan a fenti példák is mutatják – a család és az iskolák voltak, de kiváltképp fontos volt a gyülekezet is, amelynek összegyülekezési helye a templom volt.

A 19. század második feléig a magyarországi közvéleményben is élt az a nagy múltú, Európa-szerte elterjedt gondolat, hogy az emberek elsőrendű közösségi szükséglete a templom. A templom nemcsak a vallásos kultusz legfontosabb színtere, hanem közéleti jelentősége is volt.

A protestáns templom dogmatikailag nem szent, mint a római katolikus, amelyben az oltáriszentség és az áldozati kultusz a hittani meggyőződés szerint mindig biztosítja az Isten jelenlétét. A református istentiszteleti helyen csak imádság, ének és prédikáció hangzik el, minthogy a reformátori teológia szerint Jézus halála (egyszeri bűnmegváltó áldozat) után nincs szükség újabb papi áldozásra. Egy helyszín akkor lesz istentiszteleti hely, mondják a protestánsok, ha az emberek ott istentisztelet megtartásának céljából gyűlnek össze. Mégis mindezek ellenére a templom a protestáns hívek szemében is

²⁶ Sípos Ete Álmos, „A református kegyesség és konzekvenciái,” *Református Egyház* LVII. évf. 6. szám (2005. június), 129.

²⁷ Ladányi Sándor, „Magyar reformátusok a tudomány és a művelődés szolgálatában,” *Theológiai Szemle* XLIV. évf. 2. szám (2001/2) 121.

„szent tér” volt, mert az „Isten háza”, ahol nemcsak szertartás idején, hanem mindig illedelmesen kell viselkedni.²⁸

A tanulás és imádság különleges templomi, családi és iskolai alkalmain túl azonban a református kegyesség az élet egészére kihatott. Istent dicsőítő életnek a megszentelt életvitel gyakorlását tartották. Szintén *Medgyesi* könyve a bizonyíték arra, hogy a megszentelt életvitel szabályait mi mindenre alkalmazták, így részletesen leírja, hogy a kegyes ember miként tartsa tisztán gondolatait, beszédét és cselekedeteit.²⁹

A felületes szemlélő által is észrevehető módon, de kutatásokkal is igazolhatóan kimondható, hogy a fent kifejtett, az egész életre kiható biblicitás jobban jellemző a magyar protestantizmusra, mint a nyugati testvéregyházakra. *Kozma Zsolt* értékelése szerint ez óvta meg a magyar teológiát „minden un. „genitivuszos teológiától”, mint pl. az Isten halott, a feminista, a forradalom-teológia, valamint azoktól a szünkretista teológiáktól, melyek az etnikailag tarka Nyugat-Európában kényszerteológiaként napvilágot láttak és látnak.”³⁰

2.2. A Krisztus-központúság, mint magyar református egyházszervezet alapja

Bölcsei Gusztáv a református azonosság jegyek felsorolásánál kiemeli a törvény és az evangélium, református egyházban leírható különleges kapcsolatát. Ez lényegében az egyház krisztocentrikus mivoltát írja le, hiszen amennyiben csak a törvény állna a középpontban, úgy az legfeljebb theocentrikusnak volna nevezhető, viszont a kizárólag evangélium központúság túlságosan is „szabadegyházi” karaktert hozna. A törvénykönyvé tett Biblia csak taszítani képes, elkeserít, kiábrándít és nincs vonzása. Egyedül az evangélium hirdetése viszont túlságosan is olcsó megoldásnak tűnhet és semmi köze nincs a kegyelmes Isten akaratahoz. A kettőt feltétlenül együtt kell látni.³¹

Magyarországon a református hagyományok inkább a törvény irányába fordították el a lelkeséget, aminek számtalan történelmi oka van. Ennek eredményeként nem csak a lelkeség torzult, de az egyházszervezet is.

Tulajdonképpen a középkori egyházban is ez az ami háttérbe szorult. A reformáció célja az volt, hogy az egyház, Bibliában leírt, Krisztus köré szervezett, eredeti formáját újra megalkossa. A XVI. században a fő problémát az jelentette, hogy nem a gyülekezetek – azaz Krisztus teste – alakították az egyházat, hanem az egyház határozta meg a gyülekezetek képét a papság hierarchiájának láncán keresztül. A hitújítók úgy vélték, az ősegyház történetében semmi nyoma annak, hogy hívőknek szükségük lenne a papság

28 Kósa László, 463.

29 Sípos Ete Álmos, 129.

30 Kozma Zsolt, „Magyar protestáns önonazonosságunk az új Európában,” *Református Egyház* LVI. évf. 12. szám (2004. december), 275.

31 Bölcsei Gusztáv, 1998. *A magyar reformátusság önonazonossága* In Albert Gábor, Tenke Sándor és Tókéczki László szerk. *Szárszó 1992–2001 – A Református Értelmiségi Konferenciák előadási* (Budapest: Magyarországi Református Egyház, 2002) 531.

közbenjárására. Így elutasították a papság különleges tekintélyének hagyományos elvét. Helyét a lelki tanító és buzgó vallásosságra felügyelő egyházi vezető foglalta el.

Az első évszázadokban elsősorban az egyházfegyelem gyakorlásában mutatkozott meg befolyásos helyzete. Hatása azonban függött egyéniségétől és még inkább társadalmi helyzetétől, mely ellentmondásos volt. A vezető szerep másként érvényesült a jobbágyok, parasztgazdák, kisenemesek körében és másképp a patrónus földesurak, patríciusok, polgárok előtt. Világosan lehet azonban látni, hogy a lelkipásztor gyülekezeten belüli szerepe az egész magyar református egyháztörténelemben kiemelkedő volt.³²

Sajnálatos módon ez nem csak a középkor végének és az újkornak a sajátos problémája volt, hanem jellegzetességeivel lépten-nyomon találkozhatunk manapság is a református egyházban. A lelkészeknek nem tulajdonítanak ugyan közbenjáró szerepet, de oly mértékben nehezednek rá a különböző terhek, hogy egyértelmű, hogy a gyülekezet őt tartja a vezetőnek, holott ezt a szerepet a presbitériumnak kellene betöltenie. A presbitérium, mint a Krisztus nevében a vezetést végző testület jóval közelebb áll a bibliai mintához, mint a kényszerből, vagy hatalomvágyból minden döntést a kezében tartó lelkész.

A jelenlegi rendszer azonban nem felel meg a bibliai követelményeknek, mert azt a követelményt, amit Kálvin úgy fogalmazott meg, hogy „az evangélium hirdetése, és a sákramentumok kiszolgáltatása” presbitériumok nem elégítik ki. Ennek alapvető oka, hogy a presbiterek számára nem evidencia, hogy a presbiter, hívő ember legyen, nincsenek sem hitüknek, sem szolgálatukhoz szükséges ismeretek birtokában, így elhívásuk nagyon is emberi elhívás, és a gyülekezet kormányzására alkalmatlanok. A presbiterek nem ismerik gyülekezetük tagjait, nincs velük, de még egymással sem kapcsolatuk. A gyülekezetek közötti kapcsolatok gyengék, vagy éppenséggel nincsenek, egymás anyagi támogatása pedig esetleges, jó esetben egy-egy alkalomra korlátozódik.

A felsőbb egyházi szervek (egyházmegye, egyházkerület, zsinat) döntő mértékben egyházkormányzással, jogi-adminisztratív ügyekkel foglalkoznak, és nem a gyülekezetek közötti kapcsolatok segítségével, a gyülekezetek és a gyülekezeti tagok számára adandó útmutatással, tanítással. A presbitereknek alig van ismeretük az egyház egészének sokféle munkájáról, így egyháztudatuk igen gyenge.³³

A bibliai egyházkép azonban nem csak a gyülekezeten belül, de az egyház egészében sem érvényesül. Magyarországon – történelmi örökségeinkből következően – soha nem terjedt el az a következetes puritán egyházszemlélet, amely a gyülekezetek nagyfokú önállóságára épített. A római katolikus államvallással folytatott harc megkövetelte az összefogást. Ennek eredményeképp lehetséges, hogy kálvinista berendezkedésünk ellenére, a paritás elvének szigorú hangsúlyozása mellett³⁴, erős zsinati és püspöki központosított hatalom jött létre az elmúlt évszázadokban.

32 Kósa László, 455.

33 Ritoók Pál, „Megújítható-e a presbiteri rendszer?” *Confessio* XXXIV. évf. 3. szám (2007/3) 66–67.

34 Dusicza Ferenc, *Egyházunk a Magyarországi Református Egyház* (Budapest: Kálvin Kiadó, 1997) 18–19.

A háborút követő szovjet-típusú kormányzás éve alatt a védekezés újra a központosított egyházszerkezet fejlődését hozta, de a rendszerváltás után újra jogosan merül fel a kérdés, hogy miért nem érvényesül kellően az önálló gyülekezetek súlya.

A válasz és a megoldás nem könnyű, hiszen a gyülekezetek jórészt magukon viselik az úgynevezett népegyházi krízis legbeszedesebb jeleit. *Fazakas Sándor* témába vágó cikkében ezeket a jelenségeket a következőképpen foglalja össze.

a) A népegyház tagja fontosnak tartja, hogy gyermeke is az egyházhoz tartozzon, ám a miért kérdésére nem tud válaszolni.

b) A tagok időnként igénylik az egyházi szertartásokat, mint pl. keresztelés, esketés, temetés, de egyebet a legtöbbször nem.

c) A központban a lelkész áll, reá figyel mindenki, tőle függ minden.

d) Az istentiszteletektől való távolmaradás szintén jellegzetessége a népegyháznak.

e) A keresztyén etika sajátos értelmezése. az a jó hívő, aki becsületes, „jó ember”.

f) A hitismeretek rendkívül alacsony szinten vannak.³⁵

Mindezek a jelenségek külön-külön, vagy együtt ténylegesen is jelen vannak a hétköznapiakban. Ezek eredményeként a gyülekezetiség nagyon nehezen fogható meg, következképp építeni is nehéz rá, így a jövőképe is elég szegényes.

A Krisztus-központú gondolkodás erre a problémára is többféle megoldást kínál. Egyrészt, ha nem csak elméletben, hanem gyakorlatban is Jézus Krisztus az egyház feje, akkor helyrebillen az egyensúly mind a közegyházban, mind pedig a gyülekezetben belül, hiszen a hatalom kérdése igazából Krisztus képviseléről szól és nem többről.

Hasonlóképpen a népegyházi krízis megoldását is kínálja Krisztus ismételt központi helyezése, hiszen ez által a népegyházból, a tudatos, hitvalló egyházba való átmenet történhetne meg, ahol nem kérdés az istentisztelet látogatása, a hitismeretek mélysége, vagy a hívő élet etikai következménye.

2.3. Kiválasztottság tudat a magyar református hétköznapiakban

Az üdvösségre rendeltség szoros összefüggésben állt az Isten dicsőítésével. Hogy a *Gloria Dei*, mint életcél milyen domináns eleme volt a magyar kegyességnek, tükrözik azok a rájuk maradt végrendeletek, amelyeket magyar puritán keresztyének írtak, általában még jóval haláluk előtt. Ezek szerzői lelküket a megváltó Jézus kezébe ajánlják és kifejezik azon óhajukat, hogy halálukkal is szeretnék Isten dicsőségét szolgálni. Minden végrendeleten átüt a *certitudo salutis*, az üdvösség erős bizonyossága és hite, mely Jézus Krisztus váltságahalálán nyugszik, s szinte nyoma sincs bennük a haláltól való félelemnek.³⁶

A protestantizmussal kapcsolatban nagyon sokat emlegetik *Max Weber* tételét, miszerint szoros összefüggés van a predestináció és a mindennapi életben mutatott prosperitás között. Ő ezt elsősorban az angol puritán eszmék tanulmányozásából vezette

³⁵ *Fazakas Sándor*, „Népegyház – krízis vagy lehetőség?” *Theológiai Szemle* XXXVII. évf. 6.szám (1994/6) 344.

³⁶ *Sípos Ete Álmos*, 129.

le és a predestináció keltette „üdvözülési pánikkal” magyarázta. Ennek lényege, hogy a hívő önmagára vonatkozó üdvbizonyosságát úgy szerezheti meg, ha fáradhatatlanul végzi hivatását. Ez a folyamatos kényszer, azonban Weber szerint szorongással jár.

A hazai kutatások nem igazolják azt, hogy mindez Magyarországon is igaz lenne és a XVII. századi példákban a magyarországi kálvinizmus etikája a weberitől erős eltérést mutat. Részletes kutatások hiányában nem tudjuk, vajon a magyar reformátusokra is jellemzőnek tartott predestináció-hit az eredeti kálvini tanból származik-e, vagy a viharos történelmi körülmények és a természetnek kiszolgáltatott, sorsukba beletörődő emberek determinista életfelfogásából adódott-e. Ami különbség, hogy Magyarországon nem írható le, hogy a predestináció elfogadása feltétlen szorongást hozott volna, de ezzel szemben körülírható valami nagyon speciális „hivatásetika”, amely a nagyon sajátos magyar helyzetből következően egyszerre jelentett elhivatást, valamint hivatalt, ami a történelmi körülmények okán – hasonlóan a francia hugenotta nemesekéhez – elsősorban a katonáskodásban nyilvánult meg.³⁷

Azonban Magyarországon vitathatatlanul hiányzott a predestináció mozgósító ereje, nem úgy, mint az angol és holland kereskedőpolgárság gondolkodásában. Jó példa a debreceni civisek, akiket folyamatosan mélyülő társadalmi konzervatizmus és bezárkózás, nem a kezdeményezőkézség és a kulturális nyíltság jellemzett. Különös ellentmondás, hogy a kálvini irányt, mely eredendően a föltörekvő polgárság ideológiájaként jelentkezett, nálunk az öntudatosodó mezővárosi parasztpolgárság mellett nagy tömegben a nemesség és jobbgáysága követte. Igaz, a nemesség és a svájci reformáció kapcsolata nem volt egyedülálló Európában.

Azapuritán-felhalmozóértékrend, mely Weber protestánsait jellemzi, Magyarországon társadalmi méretekben csak a 19. század második felében jelenik meg. A kapitalista vállalkozók – köztük szép számmal a volt nemesi birtokokból vásárló, cséplőgépet bérbé adó, kupeckedő parasztok is –, szorgalmas iparosok és kereskedők, városi polgárok, tőkésék képviselik. A liberális teológián nevelkedett lelkészek prédikációi, társadalmi tevékenysége erősítették a polgáris vonásokat a hívekben, de az életszemléletet ekkor már nem befolyásolta úgy a vallásos világnézet, mint százötven-kétszáz évvel korábban az angol és holland polgárokat.³⁸

2.4. A jellegzetes magyar református kegyesség

A mai református kegyesség kialakulásához első renden a 18. század második felétől fokozatosan érvényesülő racionalista befolyás járult hozzá. Ezt a hatást az 1840-es évektől a liberális teológia túlsúlyra jutása, rendszerszerűsége és gyakorlati megvalósításra való törekvése mélyítette el. E teológiai iskola kritikai alapon kétségbe vonta a bibliai csodákat, vagy azokhoz természettudományos magyarázatokat fűzött. A hitvallásokat

³⁷ Albert Gábor, 1996. *A magyarság és a kálvinizmus kölcsönhatásai*. In Albert Gábor, Tenke Sándor és Tőkéczi László szerk. *Szárszó 1992–2001 – A Református Értelmiségi Konferenciák előadási* (Budapest: Magyarországi Református Egyház, 2002) 86.

³⁸ Kósa László, 479–481.

és a dogmákat, mint a fejlődés akadályozóit és a felekezeti bázisait, háttérbe szorította. Korszerűtlennek minősítette a bensőséges vallási szokásokat, érzelmesség ellenessége különösen a reformátusok körében eresztett mély gyökereket. Miközben a katolikus restauráció minden erővel és sikeresen igyekezett megszüntetni a felvilágosodás utóhatásait, a protestánsoknál éppen ellenkező előjelű folyamat bontakozott ki.

A romantika hatására föllépő historizálás egyfelől a szabadelvűség ősforrásának a reformációt tekintette, másfelől a hazai rendi-függetlenségi-vallási küzdelmekre alapozva a protestantizmust tette meg a „magyar állameszme” megteremtőjének és a politikai liberalizmus zászlóvivőjének. A reformátusok ebben a korban vállalták el az addig lekezelő értelmű kálvinista jelzőt, és azonosították a korábban csupán etnikai tényként jelölő, ezután ideológiai töltést nyert magyar vallással.

A bensőséges vallásosság elhalványulása következtében időközben szembe kellett nézni azzal, hogy nem nagy számmal ugyan, de a legbuzgóbb egyháztagok közül többen vallásos kiségyházak híveiül szegődtek. Az egyházi élet érzelmi kiüresedését akarták megszüntetni a mindkét nagy protestáns egyházban a század utolsó negyedében angol, skót, német, svájci mintákra támaszkodó, egyidejűleg modern polgári vallásos formákat propagáló, megújulási mozgalmak. Ugyanekkor ugyanezért a célért aktivizálódtak a hagyományos kegyesség képviselői is.

A 20. század első felében a református egyház szellemi élete a korábbihoz képest még változatosabb és rétegzettebb lett. Tovább élt a hanyatló liberális irány és az erősödő, polarizálódó belmisszió, mindkettőjük ellen fellépett a reformátusok körében a holland mintájú történelmi kálvinizmus, mely Kálvin eredeti teológiai nézeteit kívánta népszerűsíteni és kultuszát a hívek között ápolni.

Merőben új helyzetet teremtett 1945 után az állam és az egyház szétválasztása, az új társadalmi rend és maga az ateista állam, mely a protestáns vallásosságot is nagyobb részben a magánélet szférájába utalta.³⁹

A jelenkori magyar református egyházaknak számos olyan jellemzője van, amely megkülönbözteti más országok református egyházaitól, vagy amelyek terén nagyon speciális, sokszor történelmi eredetű jellegzetességeket mutat. Az első ilyen jellegzetesség a mindennapokhoz való közelség.

A magyarság a protestantizmussal a mohácsi katasztrófát követő anarchia idején találkozott, mikor nem csak a középkori magyar állam hullott szét, de a lelkekben is összeomlott az egységes magyar nemzet képe.⁴⁰ Ennek a vészterhes időnek az emberei úgy érezték, hogy a „teológia” mindennapjaik gondjára-bajára ad közvetlen választ, lelki békéjük megszerzésének kulcsát kínálta, hiszen a legfontosabbról beszélt: az üdvösségről.⁴¹ Éppen ez a mindennapokhoz közel álló gondolkodásmód emelhető ki úgy, mint a református kegyesség egyik kiemelkedő jellemzője. A magyarság szempont-

39 im, 448–449.

40 Albert Gábor, 1996. 83.

41 Albert Gábor, 1996. 85.

jából ez akkor is és azóta is nagyon fontos maradt. Nagyon sok laikus pontosan ezt a jellegzetességét emeli ki az egyháznak, szembeállítva a katolicizmus, vagy az ortodoxia misztikára, szimbolikára való hajlamosságával szemben.

A mindennapokhoz közel álló gondolkodásmód azonban komoly veszélyekkel járhat. A jellegzetes magyar református kegyesség iskolapéldája (volt) az úgynevezett Református Tiszántúl (Hajdú-Bihar, Szolnok, Békés) területe, ahol azonban mégis nagy református tömegek lettek gyakorlatilag vallástalanná. „Az üresen kongó hatalmas alföldi templomok tövében ma egy olyan arcnélküli lakosság él, amelyeknek minden ételalakító, erkölcsöt, jellemet, életfelfogást formáló kincse, becsülendő történelmi öröksége ezekbe a kriptákba van eltemetve”. – írja szemléletesen *Németh Géza*. Ez a nép sohasem lesz római katolikussá, sem neo-protestánsná, mert habitusa teljesen idegen ezektől a világlátásoktól. Ugyanakkor ez az a nép, amely a századforduló óta vonzódott minden mozgalom iránt, amely a szociális igazságtevés címén bármit is ígért. Így válhatott nagy tömegekben áldozatává a kommunista ideológiának is, amely azonban önmagában nem gyökerezik a református gondolkodásban.

A mindennapokhoz kötődő hagyományok azonban nem csak a társadalompolitika által irányított formában tűntek el. A folyamatok már korábban megkezdődtek és ma is tartanak. A hagyományos értékek, és az azok által alakított életforma összeomlása legérzékenyebben, a városokba özönlő tömegeket érintette, de a hagyományörző falusi közösség életének átalakulása is a hagyományos értékek hitelvesztésével járt.

Városi viszonylatban a helyzet bonyolultabb. Ez a közösség származás, műveltség, hagyományok tekintetében heterogén, a beköltözöttek gyökértelenek, különféle közösségekbe való integrálásuk körülményes és türelmes munka hozhat némi eredményt.⁴²

Második jellegzetességnek a hitvallásosságot emelhetjük ki. Amíg számos protestáns egyházban, pl. Svájcban, vagy Hollandiában pont azért adták fel a konfesszionális hátteret, mert úgy gondolták, hogy ezek a régies szövegek az akadályai a misszióknak, addig Magyarországon és a kárpát-medencei magyarság körében kitartóan ragaszkodnak hitvallási alapiratokhoz. Azok, akik így gondolkodnak, azok szerint számos jele van, hogy a mai vitákban, küzdelmekben, harcokban ez a hitvallási tájékozódás megtartó erő tud lenni. Mások azonban hazánkban is úgy fogalmazzák, hogy hagyni kellene ezt a hitvallási alapot és a mai ember, mai igényeinek megfelelő válaszokat kellene adni. Tény azonban, hogy önmagában a hitvallások elhagyásától nem teltek meg a templomok.⁴³

A magyar reformátusságnak, harmadszor, történelme van. Amikor az egyház intézményeivel, szervezetével, vagy iskoláival találkozunk, ezekkel együtt egy történelemmel is találkozunk. Ezek ugyanis nem véletlenszerűen, szükségből, egy-egy önhatalmú akarok szándékából, hanem hosszú történelmi folyamat eredményeként alakultak meg.

42 Németh Géza, *Miért fontos, hogy legyen magyar Református Egyház?* In *Hidak és torlaszok – Írások vallásról, egyházzal, társadalomról* (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000) 259–260.

43 Bogárdi Szabó István, 2000. *Mi az egyház? – A magyar református egyház néhány jellemzője* In Albert Gábor, Tenke Sándor és Tőkéczi László szerk. *Szárszó 1992–2001 – A Református Értelmiségi Konferenciák előadása* (Budapest: Magyarországi Református Egyház, 2002) 432.

Ebből következően maga az egyház tanúja a történelemnek és a az egyháztagok maguk is hordozzák a történelmet. A református egyház történelmi egyház, mert történelmi érzéke van, így minden tagját át kell haszna a tudat, hogy Isten a történelem ura.⁴⁴

Ha pedig Isten a történelem ura, akkor az ember nem veszítheti el döntéseinek alapját. Nyugat-Európában nagyon sokszor jogosan merül fel a kérdés: van-e még történelem? A magyar református theocentrikusnak maradván, bátran jelentheti ki: amíg Isten nem vesszük ki a középpontból, megmaradnak a tájékozódási pontjaink.⁴⁵

2.5. A református hitvallás és magyar nemzettudat összefonódása

A magyar kultúrában és oktatásügyben a 16. század óta sajátos értékrendszer, jellegzetes nemzeti karaktert képviselt a református szellemiség. Ezek jellemzői: a népben-nemzetben gondolkodás, a tolerancia szemben az intoleráns ellenreformációval, a nemzeti függetlenség képviselése szemben a gyarmatosító Habsburg hatalommal, szociális igazságosság szemben a magyar feudalizmussal, a tudományos kutatás és a szabad gondolkodás eszméje szemben a dogmatizmusokkal.⁴⁶

E jellegzetességekhez a következő okok vezethettek:

I. Az anyanyelven kézbe vehető Szentírás, valamint az anyanyelvű igehirdetés szükségyszerűen nemzeti egyházat hozott létre.⁴⁷ A gondolkodásban és a cselekedetekben kezdetektől fogva nem szétválasztható a haza, a nemzet és az anyaszentegyház fogalma. Mindezekén túl nagyon fontos, hogy az újszövetségi megváltástudat mellé hamar bekerült az ószövetség zsoltáros szellemisége, amely tovább segítette, hogy a magyarság sorsközösségként tekintsen önmagára.⁴⁸

II. Az elnyomottak ellenállása, amely kezdetektől jellemezte a hazai protestánsokat, különösen, ha többről volt szó, mint dacról, külön értékteremtő magatartássá változhatott. Ez az, amit szó szoros értelmében protestánsnak nevezhetünk és amelyre a magyar történelem nagyon sok élő példát mutatott.⁴⁹

III. A reformátusok számarányuknál sokkal nagyobb mértékben alakították a magyar művelődéstörténetet és tudományos életet, másrészt olyan sajátos minőséget, jelleget adtak annak, amely nélkül a magyar művelődés mindenképp halványabb lenne. Ennek három oka van:

1. A magyar református kultuszközösség mindenkor kultúrközösség is volt. Ezt az a szimbolikus kapcsolat is mutatja, ami a *cultus* és a *cultura* latin szavak között fennáll, amely kifejezések ugyan arra a gyökérre mennek vissza.

44 im. 433.

45 im. 435.

46 Németh Géza, 260.

47 Csiha Kálmán, *A református egyház, mint az Ige egyháza* In Pápai Szabó György szerk. „Protestáns hit és küldetéses vétő” (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület, 1997), 61–63.

48 Pápai Szabó György, *Kálvinizmus és nemzettudat* In Pápai Szabó György szerk. „Protestáns hit és küldetéses vétő” (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület, 1997), 7–8.

49 Tökés László, *Magyar reformátusok kisebbségben* In Pápai Szabó György szerk. „Protestáns hit és küldetéses vétő” (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület, 1997), 76–77.

2. A második ok történeti jellegű. A reformátusok nálunk minden más felekezetnél jobban kötődnek hangsúlyozták az emberi kötöttségektől mentes gondolkodás lehetőségét és szükségességét.

3. A harmadik ok vallásszociológiai. A reformátusok a magyar közművelődésben nemcsak, mint egyének, de mint közösség vettek részt. A létrehívott, hogy fenntartott iskoláknak és kollégiumoknak hallatlan szerepük van.⁵⁰

A reformáció kora után jött szokásba, hogy a lelkészek az itthoni teológiai képzés után hosszabb-rövidebb időt töltöttek külföldön az egyetemeken, majd hazaérkezve először tanítói állást kaptak. Így fonódott össze az egyház és az iskola, amelyek ilyen módon *alma materei* voltak a protestáns és magyar öntudatnak.⁵¹

Csiha Kálmán az erdélyi református lelkiséget elemezve egy nagyon fontos kiegészítést tesz, amely történelmileg nagyon sokban befolyásolta a református magyarságot, ez pedig a kisebbségi létből következő kihívások, de ugyan akkor lehetőségek sorozata. Ennek a jellegzetes kisebbségi létnek – amely a Kárpát-medence más részén is hasonló jellemzőkkel bír – van azonban egy hosszú és gazdag előtörténete, amely – *Csiha Kálmán* értékelése szerint – egyéni színezetet ad az erdélyi református kegyességnek.

Őt gyökérről beszél. Az első az 1564-es tordai országgyűlés, ahol kimondták a vallásszabadságot, amely azóta is megadja a az egyes felekezetek egymáshoz fűződő viszonyának alaphangját, így egyéni szint ad a református lelkiségnek is, amely ez által toleráns, nyitott tud maradni.

A második gyökér az erdélyi fejedelemség öröksége. *Csiha* Bocskait, Bethlent és Rákóczit említi, mint azokat a személyeket, akiknek egyéni értékeket hordozó uralkodása máig ható eredményeket hordoz.

Harmadik gyökér a predestinációban való kiemelkedő bizalom, amely mélyen áthatja az erdélyi hívő népet, különös elhivatás tudatot adva neki. Ez elsősorban az üdvösségre vonatkozik, de Erdély esetében mondhatjuk, hogy a földi életre is, amely abban a tudatban nyilvánul meg, hogy Erdély népe nem véletlenül született arra a földre, amelyen él. Ez a kiválasztottság és a nemzettudat összekapcsolódását mutatja.

A negyedik maga a kisebbségi sors, amelynek különleges jellegzetességet ad az egyház szerepe, hiszen bizonyos időszakokban a kormányzatot és az önkormányzatot teljes egészében az egyház helyettesítette.

Az ötödik, utolsó gyökéerként *Csiha* a belmissziói mozgalom fontosságát említi. Ez vonatkozik mind a Nőszövetség, mind az IKE, mind pedig az egyéb belmissziói mozgalmakra, amelyeknek mind történelmi öröksége, mind pedig jelenkori ereje messze meghaladja mind a magyarországi, mind pedig a más európai területeken leírható hasonló folyamatok jelentőségét.⁵²

50 Bolyki János, *Reformátusok a magyar művelődésben* In Pápai Szabó György szerk. „Protestáns hit és küldetéses vétó” (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület, 1997), 111–113.

51 Harmati Béla, 39.

52 Csiha Kálmán, 1998. *A református lelkiség, igehirdetés és jövőkép Erdélyben*. In Albert Gábor, Tenke Sándor és Tökéczi László szerk. *Szárszó 1992–2001 – A Református Értelmisségi Konferenciák előadási*

A kisebbségi lét, mint a református kegyesség egyik alapköve a Kárpát-medence többi részén is beépült az egyház életébe, de mint látható, talán az erdélyi példán keresztül a legjobban körülírható.

3. A REFORMÁTUS HAGYOMÁNYOK JÖVŐJE

A Református Világszövetség európai tanulmányi bizottsága, hét évnyi munka után, 1995-ben a következő nyilatkozatot adta ki a református identitásról. Véleményem szerint ezek a sorok – amelyek valamennyire mértékadóak kell, hogy legyenek a magyarországi református egyház számára is – jó kiindulópontok lehetnek a jellegzetes magyar református lelkiség jövőjének átgondolásához.

„1. A református identitás kérdése (a református teológiában) másodrangú feladat. Az első kötelessége minden kereszténynek az, hogy Krisztushoz méltó életet folytasson.

2. Az evangélium református értelmezése és annak a jelentősége az egyház számára a többi között az egyik mód, ahogyan az evangéliumot lehet elérni. Ez a mód nem olyan identitást ábrázol, amelyet más konfesszionális identitásokkal szemben védelmezni kellene, hanem az evangéliumnak egy olyan autentikus, hiteles értelmezése akar lenni, amelyben feltárul annak egész gazdagsága. A református identitás ily módon értelmezi önmagát.

3. Az evangélium református értelmezése néhány olyan hitbeli meggyőződést tartalmaz, amelyet minden keresztény oszt, amelyek azonban református értelmezésében centrális jelentősége van, mint pl. Isten országának, a kegyelem elsőbbségének, az egyedül kegyelemből megigazulásnak, az Írásnak, mint a keresztény élet és teológia forrásának és normájának, az Őszövetség fontosságának, annak a meggyőződésnek, hogy minden embert Isten a maga képére teremtett és hogy az egyház Isten népe. Minderről a református ember bizonyoságot tesz és az eljövendő Isten országa várakozásában él.

4. A református identitás nem olyan módon értelmezi önmagát, mint valami szilárdan leszögezett, mozdíthatatlan álláspontot, mert Isten Igéjét, minden időben újra kell hallani. Azt egyháznak más egyházak tradíciójára is hallgatni kell, tőlük és mindenkitől tanulni, aki kész az Igét meghallani és reménységéről bizonyoságot tenni.

5. Mivel Isten Igéjének a megértése jogosan és érthetően kontextuális, mint ilyen azonban szükségszerűen parciális is, ezért az egyháznak folyamatosan meg kell újulnia: *Ecclesia semper reformanda*. Amikor az egyház gondosan Isten igéjére hallgat és a Szentlélek által megvilágosítást kér, akkor egyben megkísérli, hogy a hamis és felületes hitbeli meggyőződéseket legyőzze és a kultúrához és politikai realitásokhoz való könnyelmű alkalmazkodásokat elkerülje.”⁵³

E sorokból és dolgozatunk első két fejezetből is világosan kibontakozik, hogy létezik

(Budapest: Magyarországi Református Egyház, 2002) 270–272.

53 Idézi Kocsis Elemér, 1996. „Református jövő”. In Albert Gábor, Tenke Sándor és Tökéczki László szerk. *Százszó 1992–2001 – A Református Értelmiségi Konferenciák előadása* (Budapest: Magyarországi Református Egyház, 2002) 404–405.

és leírható egy olyan református életszemlélet, amely karakterisztikusan különbözik a többi, akár keresztény világnézettől is. Az is világos, hogy ezek az elemek beépültek a magyar közművelődésbe és jellegzetes tartalmat hordoznak.

Nagy kérdés, hogy mi ezeknek a jellegzetességeknek a jövőbeli sorsa azok között a megváltozott viszonyok között, amelyek Magyarországot és az egész világot is jellemzik. Kell és lehet-e ragaszkodni a korábban egyértelműen jellemző és jól bevált lelkeségi gyakorlathoz, mert azok olyan értéket hordoznak, amelyek rendet teremthetnek a jelenkori bizonytalanságban, vagy sem?

3.1. Magyar református jövő – A hagyományok megerősítése, vagy fenntartások nélküli megújulás?

A válasz tekintetében megoszlanak a teológusok. *Sípos Ete Álmos* már idézett cikke – amely a jellegzetesen és hagyományosan bibliai, valamint reformátori értékeket központba helyező Biblia Szövetség állásfoglalását tükrözi úgy értékeli, hogy nincs más megoldás, mint a református-kálvini kegyesség értékeinek adaptálása a 21. századi magyar református gyülekezetekre.

A cikk véleménye szerint a következő pontokra lenne szükséges hangsúlyt helyezni:

- 1) A bűn erejének tudatosítása a gyülekezetek tagjaiban.
- 2) Az újjászületés középpontba helyezése. Az ember Isten melletti döntéséről (megtérés) vissza kellene, hogy kerüljön a hangsúly az Isten, ember felőli örök döntésére.
- 3) A hitről való tanítás hangsúlyozása.
- 4) A Biblia-centrikus kegyesség visszaállítása.
- 5) A családi áhítatos kegyesség újbóli kihangsúlyozása.
- 6) Az imádság szerepének megnövelése.
- 7) A megszentelt élet gyakorlása.⁵⁴

Más vélemények szerint ezeknek a hagyományoknak a túlhangsúlyozása és kizárólagossá tétele a magyarországi református egyház további világtól való eltávolodását hozná. A nehezen körvonalazható közvetítő, áthidaló megoldást próbálja leírni *Kocsis Elemér*, amikor a Magyarországi Református Egyház jövőjéről szól. Úgy véli a református jövőnek alapvető záloga a Szentíráshoz való hűség, de nem mindegy, hogy ezt hogyan közelítjük meg.

Két végletet kell elkerülni, az egyik a racionalizmus, amely relativizálja mindazt, ami az emberi értelem mértékén felül áll a Bibliában. Ezzel pontosan arról a titokról feledkezik meg, amely az ember számára nem is kell, hogy hozzáférhető legyen. A másik véglet, amit *Kocsis* skolasztikának hív, amelynek protestáns változata az un. verbális inspiráció tana, amely figyelmen kívül hagyja, hogy a Szentírás történetei mintegy kétezer évet ölelnek fel és ezért nem külön-külön értendők, hanem csakis a teljes összefüggés fényében. A mai értelmiséget igazából egyik szélsőséges megközelítés sem tudja megfogni, hanem

⁵⁴ Sípos Ete Álmos, 129–130.

az egyház számára egy olyan út kell, amely a Biblia teljes egységéből indul ki, azt képes a mai ember nyelvén, Isten kijelentéséhez igazítva magyarázni.⁵⁵

Tulajdonképp a református hagyományaink megmaradása, vagy elvetése is ettől a kérdéstől függ. Fontos látni, hogy a reformáció maga sohasem vetette el a hagyományokat, hanem azt mondta, hogy az evangélium mérlegén meg kell vizsgálni, a jót megtartani, a hamisat elvetni. Ebből következően meg van a helye mind a tradíciónak, mind pedig a korszerűségnek. A kérdése inkább az, hogy hogyan lehet ezt a kettőt ötvözni egymással. Fontos, hogy ezt az egyház maga határozza meg és ne külső kényszer hatására forduljon ebbe, vagy abba az irányba.⁵⁶

Maga az alapmotívum, az üzenet átadása nem lehet kérdés. A missziói parancsot *Kálvin* úgy értelmezi, hogy az evangélium térbeli elterjedése már bekövetkezett, ezért „nekünk most már úgy kell érteni, hogy ez a parancs időben vonatkozik a generációk egymásutániságában.”⁵⁷ Tehát a feladat az evangélium átadása a következő és az utána következő generációnak. Abban azonban, hogy ez az átadás miként történik már lehetnek korszerű motívumok.⁵⁸

E kérdéskör egyik legszemléletesebb példája az istentisztelet kérdése, ahol ugyan úgy felmerül a hagyomány és újítás viszonyának problémája. A hazai református egyházat általában – szemben a nyugati egyházakkal – a hagyományokhoz inkább ragaszkodó, az újat óvatosan fogadó szemlélet jellemzi.

Ezzel szemben – talán a világtrenddel összefüggésben – a liturgiai hagyományokat a legtöbb bírálat az ifjúság részéről éri. Érthető ez, ismerve a fiatalok erős kritikai érzékét minden hagyományos iránt és erős fogékonyságát az újra. Az is lehet azonban, hogy ez a felfokozott igény elsősorban abból ered, hogy amit a hagyományok gyülekezeti liturgia címén megőriztek az valóban sematikusnak, unalmasnak, érthetetlennek minősíthető, mert már nem hordozza azt az eredeti tartalmat, amely egykor benne volt. Ugyanakkor az is igaz, hogy lehet egy liturgia bármennyire tetszetős, ha hiányzik belőle az Istenre mutató, akkor hamar bebizonyosodik róla, hogy alkalmatlan az egyház üzenetének közvetítésére.

3.2. A magyar református hagyományok színessége a Kárpát-medencében

Hagyomány és korszerűség kettősségének kérdését színesíti a hagyományok különbözősége is. Bár a korábbiakban általában beszéltünk magyar református hagyományokról, de hozzá kell tenni, hogy a Kárpát-medencében sokféle református hagyomány létezik egymás mellett. 1881-ben az addig térségi és történelmi okokból különálló négy magyar református egyháztest egyesült, ám ezt az állapotot az ország

55 Kocsis Elemér, 1996. 406.

56 Bölcskei Gusztáv, 1997. *Tradíció – korszerűség – jövő*. In Albert Gábor, Tenke Sándor és Tőkéczi László szerk. *Szárszó 1992–2001 – A Református Értelmiségi Konferenciák előadása* (Budapest: Magyarországi Református Egyház, 2002) 411–412.

57 Idézi im. 413.

58 im. 413.

első világháború utáni feldarabolása megszüntette. Attól fogva – liturgiai és egyházzjogi szempontból – egymástól elszigetelten fejlődtek az utódállamokbeli református egyházak.

Ez egyébként már korábban is így volt. Amikor például az 1881-es zsinat összeült, eleve úgy közelített az egyes törvényekhez, hogy közben figyelembe vette azt a tényt, hogy Erdélyben sok minden másként működik. Az egység, a közösség fontosabb volt az uniformizálásnál. A református hagyományok értékelésénél és egyúttal a jövőbe tekintés során is előtérben kell tartani ezt a tényt.⁵⁹

A magyar református egyházak 1990 óta egy folyamatos, lassú közeledésben vannak egymás felé, amelynek eredményeként 2009. május 22-én alkotmányozó zsinatot fognak tartani Debrecenben, amelyen szimbolikusan is megtörténik a kárpát-medencei egyháztestek egyesülése. Ennél az eseménynél azonban fontosabb maga a folyamat, amelyben a különböző egyházak megismerkednek egymás tradíciójával. Mindez azonban nem jelenti a már meglévő hagyományok eltörlését. Ami tehát biztosnak látszik, hogy a református hagyományokat nem fogják központilag meghatározni, vagy szabályozni, amely összhangban áll az általános református megközelítéssel.⁶⁰

ÖSSZEFOGLALÁS

A református önazonosság néhány aspektusát felvillantó dolgozatunkban egy rövid keresztmetszet villant fel. Ez a néhány gondolat segíthetett abban, hogy jobban átláthatóvá váljon a reformáció teológiai öröksége és annak konkrét, kontextusban történő megjelenésének összefüggése. E részben történeti, részben egyházzsociológiai alapokon nyugvó vázlat választ adhatott arra a két kérdésre, hogy milyen volt egykor a református hagyományok magyarországi társadalmi beágyazódása, illetve, hogy miért van szükség a református identitásra ma.

E két kérdéskör alapján kiemelhetjük azt, hogy a reformáció nyomán megszülető egyház Magyarországon a nyugat-európai példánál jobban kötődött a nemzet függetlenségi harcaihoz és magához a magyarsághoz is, olyannyira, hogy maguk a hitelvi kérdések váltak eszközzé ezekben a küzdelmekben. Ám az is igaz, hogy nem csak történeti körülmények sarkallták a reformáció elterjedését, de maga a reformáció és annak hamar kialakuló jellegzetes megjelenési formái is a társadalom aktív formálójává váltak. A kölcsönhatás tehát kétoldalú volt.

A református identitás mai szükségességének kérdésének vizsgálatakor, mind a nemzetközi, mind a magyar példák azt támasztják alá, hogy a református (protestáns) önazonosságot immáron nem a római katolicizmussal, vagy más felekezetekkel szemben kell megfogalmazni, hanem a külvilágból érkező azon hatásokkal szemben, amely felekezetektől függetlenül sújtja a kereszténységet. Ebből a szempontból a kárpát-medencei magyar reformátusság jelentős helyzeti előnyben van, hiszen pontosan a

59 Bölcskei Gusztáv, „Hálaadással és józansággal,” *Confessio* XXXV. évf. 2 szám (2008/2) 13.

60 im. 14.

kiterjedt és mély hagyományrendszere az, amely védelmet tud nyújtani a posztmodern ideológiák kihívásával szemben.

Bebizonyosodott, hogy a magyar református hagyományok bástyák lehetnek a XX. század nagy ideológiai nyomásával szemben és ez támaszthatja alá azt a nézetet, amely szerint egy hagyományos kálvini alapokon nyugvó biblikus és hitvallásos reformátusság képes lesz megvédeni magát a jelenkori kihívások között is. Ezen nézetet itt és most sem támogatni, sem megcáfolni nem kívánjuk.

Amennyiben az egyházaknak közös feladatuk, hogy felvegyék a harcot a világból érkező káros ideológiai hatásokkal szemben, úgy valószínűsíthető, hogy ezeknek a felekezeteknek az együttműködése egymás gazdagításával is jár. Ez elsősorban a közös keresztény lelkiségi kincs (újra) felfedezését és integrálását jelentheti.

Bár Magyarországon egyértelműen erős azoknak a véleménye, akik semmiféle, vagy csak erős korlátok közé szorított ökumenikus interakciót tudnak elképzelni, de mellettük létezik az a teológiai gondolkodásmód is, amely felteszi a kérdést, hogy milyen új identitásformák jelentek meg a református egyházban ökumenikus talajon és hogy milyen teológiai impulzusok játszhatnak közre a református lelkiség jövőjének fejlődésében.

E kérdések tisztázása egy másik tanulmány témája lesz.

Czagány Gábor

református egyetemi lelkész, adjunktus, GFHF

IRODALOM

- Albert Gábor, Tenke Sándor és Tökéczki László szerk. *Szárszó 1992–2001 – A Református Értelmiségi Konferenciák előadási* (Budapest: Magyarországi Református Egyház, 1992)
- Alston Jr., Wallace M. és Welker, Michael szerk. *Reformed Theology – Identity and Ecumenicity* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003)
- Bölcskei Gusztáv, „Hálaadással és józansággal,” *Confessio* XXXV. évf. 2. szám (2008/2) 12–14.
- Dusicza Ferenc, *Egyházunk a Magyarországi Református Egyház* (Budapest: Kálvin Kiadó, 1997)
- Fazakas Sándor, „Népegyház – krízis vagy lehetőség?” *Theológiai Szemle* XXXVII. évf. 6. szám (1994/6) 332–344.
- Harmati Béla, „Protestantizmus és nemzeti azonosságtudat,” *Theológiai Szemle* XL. évf. 1. szám (1997/1) 38–40.
- Hillerbrand, Hans J. főszerk. *The Oxford Encyclopedia of the Reformation* vol. 4. (New York – Oxford: Oxford University Press, 1996)
- Kozma Zsolt, „Magyar protestáns önazonosságunk az új Európában,” *Református Egyház* LVI. évf. 12. szám (2004. december), 275–276.

- Ladányi Sándor, „Magyar reformátusok a tudomány és a művelődés szolgálatában,” *Theológiai Szemle* XLIV. évf. 2. szám (2001/2) 121–123.
- McGrath, Allister. F. *Bevezetés a keresztény teológiába* (Budapest: Osiris, 1995)
- Németh Géza. *Hidak és torlaszok – Írások vallásról, egyházzól, társadalomról* (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000)
- Paládi-Kovács Attila főszerk. *Magyar néprajz* VII. kötet (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990)
- Pápai Szabó György szerk. „*Protestáns hit és küldetéses vétó*” (Budapest: Dunamelléki Református Egyházkerület, 1997)
- Ritoók Pál, „Megújítható-e a presbiteri rendszer?” *Confessio* XXXIV. évf. 3. szám (2007/3) 59–70.
- Sípos Ete Álmos, „A református kegyesség és konzekvenciái,” *Református Egyház* LVII. évf. 6. szám (2005. június), 128–130.
- Van der Borcht, Eduardus. *Theology of Ministry* (Leiden-Boston: Brill, 2007)